

**UNIVERSITATEA DE MEDICINĂ, FARMACIE, ȘTIINȚE ȘI
TEHNOLOGIE "GEORGE EMIL PALADE" DIN TÂRGU MUREȘ
ȘCOALA DOCTORALĂ DE LITERE, ȘTIINȚE UMANISTE ȘI APLICATE
DOMENIUL : ISTORIE**

**POLITICI PUBLICE ÎN DOMENIUL ROMILOR ÎN
ROMÂNIA - DEPORTAREA ÎN TRANSNISTRIA
(rezumat)**

Doctorand:

Florinela NACIU-RUȘCEA (GIURGEA)

Conducător științific:

Conf. univ. dr. Giordano ALTAROZZI

TÂRGU MUREȘ

2019



Ocultat voit în perioada comunistă de istoriografia oficială, în România, subiectul Holocaustului din cel de Al Doilea Război Mondial a intrat relativ recent în atenția lumii academice. În cadrul lui, deportarea romilor în Transnistria¹, în timpul celui de Al Doilea Război Mondial, în timpul în care România condusă de mareșalul Ion Antonescu era aliată cu Germania nazistă, reprezintă un subiect și mai puțin cunoscut la noi, în cadrul publicului larg. Se știe vag că „Antonescu a trimis țiganii la Bug”, măsură despre care unele persoane vorbesc chiar cu o undă de regret în voce, însă majoritatea populației nu cunoaște proporțiile și implicațiile, deși acesteia i-au căzut victime mii de oameni care au murit de foame, de frig, de boli ori chiar împușcați – și asta în mai puțin de 2 ani. Abia după 1990 s-au înregistrat primele analize științifice, ne-propagandistice, ale arhivelor puse la dispoziția cercetătorilor. Subiectul deportării romilor din România „la Bug” a mai fost cercetat de istorici în cadrul larg al istoriei acestei minorități din România, însă documentele de arhivă, disponibile sau publicate recent, îndreptățesc ideea că se pot realiza și alte studii, centrate pe acest subiect.

Majoritatea studiilor istoricilor de până acum se concentrează pe documentele disponibile în țară, care reflectă îndeosebi primele faze ale măsurii și raportarea autorităților românești la problemele apărute.

Abordarea pe care o propun este inedită, din perspectiva analizării măsurii deportării romilor în Transnistria ca politică publică, în cadrul „politicilor de populație” ale vremii, pentru că, așa cum remarcă reprezentanții Institutului Yad Vashem, Ion Antonescu s-a comportat în ce privește rezolvarea „problemei evreiești” – și, aș spune eu, și în ce privește romii – ca un birocrat care dorea să o rezolve prin lege, „într-o manieră sistematică”². Aceasta are și avantajul că

¹ Deportarea romilor este recunoscută de legea românească între măsurile care aparțin de Holocaust, în Ordonanța de Urgență a Guvernului 31/2002 privind interzicerea organizațiilor și simbolurilor cu caracter fascist, rasist sau xenofob și a promovării cultului persoanelor vinovate de săvârșirea unor infracțiuni contra păcii și omenirii (apărută în *Monitorul Oficial* nr. 214 din 28 martie 2002) fiind prevăzut, la art. 2 alin. d, că „prin holocaust se înțelege persecuția sistematică sprijinită de stat și anihilarea evreilor europeni de către Germania nazistă, precum și de aliații și colaboratorii săi din perioada 1933-1945. De asemenea, în perioada celui de-al Doilea Război Mondial, o parte din populația romă a fost supusă deportării și anihilării”. Controversele existente în legătură cu acest subiect sunt tratate în subcapitolele II.1 Holocaust, Porajmos, Samudaripen și II.2 Între genocid și purificare etnică.

² *Raportul final al Comisiei Internaționale pentru Studiarea Holocaustului în România*, Editura Polirom, Iași, 2004, p. 257, capitolul „Rolul lui Ion Antonescu în planificarea și implementarea politicilor antisemite și anti-rome ale statului român” afirmă că „Ura lui nu era cea a huliganului cu bâta, ci aceea a unui birocrat care dorea să rezolve problema prin lege, într-o manieră sistematică”. Citatul este inspirat probabil din aprecierea lui Radu Ioanid – membru în Comisia respectivă „Ura lui nu era cea a plebeului cu bâta în mână, ci aceea a unui birocrat care

permite o urmărire secvențială a subiectului, analiza obiectivă a documentelor, fără a cădea în tentația emoției pe care o transmit, spre exemplu, mărturiile orale ale supraviețuitorilor sau în eventualul subiectivism al activismului rom³.

Teza oferă o imagine detaliată asupra subiectului, reunind atât documente de la arhivele din țară, cât și de la Muzeul Holocaustului din Statele Unite (United States Holocaust Memorial Museum Archives - USHMM), Odessa și Nikolaiev (publicate de Viorel Achim, Radu Ioanid, Jean Ancel), pe toată perioada supusă analizei. În cadrul acesteia, sunt integrate documente din fondul Sabin Mănuilă, referitoare la cadrul conceptual al "politicilor de populație", dar și din fonduri ale Președinției Consiliului de Miniștri, Cabinetului Ministrului de Interne, Inspectoratului General al Jandarmeriei, Inspectoratelor regionale de Jandarmi, Direcției General a Poliției, referitoare la implementarea măsurii. Totodată, am folosit pasaje din stenograme ale Președinției Consiliului de Miniștri din timpul guvernării Antonescu și de asemenea declarații de la procesul "marei trădări naționale" din 1946, referitoare la subiect.

Tema este relevantă în contextul în care subiectul deportării romilor are implicații care se răsfrâng inclusiv în zilele noastre. În perioada de după război, dar mai ales începând din anii '70, a existat un adevărat lobby internațional pentru recunoașterea romilor ca victime ale Holocaustului pe motive rasiale, pentru ca – dincolo de satisfacția recunoașterii / a memoriei -

pretindea să rezolve o problemă în mod fundamental, rațional și nuanțat" (Radu Ioanid, *Holocaustul în România: Distrugerea evreilor și romilor sub regimul Antonescu 1940-1944*. Prima ediție a cărții a fost publicată la Chicago: Ivan R. Dee Publishers, 2000. În ediția din limba română - București, Editura Hasefer, 2006- citatul se regăsește la pagina p. 411). De altfel, Ion Antonescu însuși afirma că el își fundamentează deciziile pe statistici și îi rezerva Institutului Central de Statistică un rol important în ce privește problemele de stat. Într-o ședință a Consiliului de Miniștri din 9 februarie 1944, la care l-a invitat pe șeful Institutului, Sabin Mănuilă, le-a declarat celor prezenți că "atâta timp cât nu punem ordine în Statistică, va fi dezordine în Stat, și cât este dezordine în Stat, va fi dezordine și în Armată, și deci lupta Neamului Românesc, pentru apărarea lui și realizarea drepturilor sale, nu va putea fi asigurată în condiții optime" – ed. Marcel-Dumitru Ciucă, Maria Ignat, *Stenogramele ședințelor Consiliului de Miniștri. Guvernarea Ion Antonescu*, București, Arhivele Naționale ale României, vol. X, 2007, p. 106.

³ Vezi în acest sens Petre Matei, *Romi sau țigani? Etnonimele – istoria unei neînțelegeri*, în ed. István Horváth, Lucian Nastasă, *Rom sau țigan. Dilemele unui etnonim în spațiul românesc*, Cluj-Napoca, Editura Institutului pentru Studiarea Minorităților Naționale, 2012, pp. 20-25. În esență, Petre Matei susține că activiștii romi încearcă să aducă sub aceeași "umbrelă", a denumirii de romi, în mod artificial, grupurile cu identități diferite, pentru a promova "o unitate dorită de elite" și mobilizarea pentru promovarea unei agende politice a unui naționalism rom: "Astfel, se fac eforturi de scriere a unei istorii unificatoare, dându-se atenție originii indiene a romilor (mit fondator), manifestărilor politice din trecut, dar accentul fiind pus pe victimizare: persecuții, robie, subliniera similitudinilor cu evreii, apariția unor termeni calchiați după antisemitism (antițigănist, antigypsism/ antiziganism), inventarea de către unii intelectuali romi a unor cuvinte precum Samudaripen sau Porajmos, care să echivaleze în limba romani cu Shoah-ul evreiesc etc". Potrivit aceluiași, Uniunea Europeană folosește această denotație, politically correct, din motive pragmatice, birocratice.

aceștia să poată primi compensații pentru suferințele lor de la statul german, care le-a oferit, printr-o lege intrată în vigoare în 1953⁴, victimelor persecuțiilor naziste, pe motive politice, rasiale sau de credință. În urma unei adevărate bătălii, purtate inclusiv de Uniunea Mondială a Romilor și reprezentanți români ai etniei, între care Ion Cioabă, Nicolae Gheorghe și Petre Rădiță, Germania și-a modificat legislația în materie în anii '80, iar în prezent există posibilitatea ca supraviețuitorii romi ai deportării în Transnistria să primească compensații, așa-zisele "pensii de ghetou"⁵. De asemenea, și în România, în prezent, există lege pentru despăgubirea victimelor deportării⁶. Ea este însă extrem de greu de pus în aplicare, din cauza condițiilor, reclamate, de altfel, de organizații de romi din România⁷, care insistă pe ideea de rasism, la nivel instituțional. Problemele create de acest subiect, începând din anii '50 și până în zilele noastre, sunt tratate pe larg în capitolul legat de "Problema compensațiilor".

Provocarea acestei teze este cu atât mai mare cu cât, dacă în România a existat o "problemă evreiască" pe agenda publică timp de zeci de ani, marcată de virulente luări de poziție și chiar isterii legate de "pericolul" evreiesc, până la "rezolvarea" prin deportare și ucidere în timpul regimului Antonescu, o "problema țigănească" pare să nu fi existat cu adevărat. Măsurile luate contra romilor par să fi apărut brusc, mai ales că veneau după o perioadă aboliționistă, care dădea o tușă romantică, și o perioadă interbelică în care s-au petrecut fenomene de emancipare a romilor și de asimilare accentuată a lor în rândul populației majoritare. Deși nu se poate nega existența unui antițigănist latent în societate, raportările la ei erau mai degrabă condescendente. Dacă, în ceea ce privește evreii, există referiri explicite, ale autorităților române, la intenția de

⁴ Legea adoptată de RFG, intrată în vigoare în 1 octombrie 1953, prevedea explicit că urmau să primească aceste compensații persoanele care fuseseră victime ale persecuțiilor pe motive indicate precis, printre care se numărau și cele rasiale. Textul complet al legii este disponibil la adresa <http://www.gesetze-im-internet.de/beg/BJNR013870953.html#BJNR013870953BJNG003200328>, accesat la 10.08.2019.

⁵ Vezi în acest sens <https://www.roma-survivors.ro/ro/pensii-germane/informatii-si-conditii>, accesat la 10.08.2019.

⁶ Este vorba de Legea 189/2000 (publicată în *Monitorul Oficial* nr. 553 din 8 noiembrie 2000), care prevede "acordarea unor drepturi persoanelor persecutate de către regimurile instaurate în România cu începere de la 6 septembrie 1940 până la 6 martie 1945 din motive etnice", beneficiarii expliciți fiind cetățenii români care au fost deportați în ghetouri și lagăre de concentrare din străinătate, au fost privați de libertate în locuri de detenție sau în lagăre de concentrare, au fost strămutați în altă localitate decât cea de domiciliu, au făcut parte din detașamentele de muncă forțată sau sunt supraviețuitori ai trenului morții și respectiv "soțul sau soția persoanei asinate sau executate din motive etnice, dacă ulterior nu s-a recăsătorit".

⁷ Vezi spre exemplu petițiile adresate în mod repetat de Centrul de Resurse pentru Comunitate Ministerului Muncii, disponibile la adresa <https://www.roma-survivors.ro>, accesată la 10.08.2019. Există de asemenea petiții online și alte forme de presiune, printre care happeningul din 12 septembrie 2018, al organizației neguvernamentale Aresel, a activistului rom Ciprian Necula, din fața Ministerului Muncii, intitulat "Batjocură la adresa supraviețuitorilor romi ai Holocaustului!".

lichidare a lor fizică, în cazul romilor, documentele avute la dispoziție nu fac – cu o singură excepție - vreo astfel de referire. Chiar dacă se enunță etnia, măsura deportării este prezentată mai degrabă într-o notă pozitivă, legată de perspectiva colonizării și nicăieri ei nu sunt subiectul unor atacuri ideologice; mai mult, la procesul din 1946, mareșalul Antonescu a prezentat deportarea ca fiind justificată de rațiuni de ordine publică și de nevoia de brațe de muncă⁸.

Lucrarea ia în calcul contextul diferit al epocii – atmosfera, teoriile care au fundamentat ”politicile de populație” și teoriile rasiale, pentru ca, pe pe baza documentelor, să răspundă la câteva întrebări, referitoare la măsură.

Astfel, am analizat dacă deportarea romilor în Transnistria a constituit o politică pe bază rasială sau poate fi explicată prin rațiuni care țineau de ordinea publică, așa cum au susținut tot timpul conducătorii statului din acea perioadă. De asemenea, dacă această politică publică a fost posibilă datorită contextului istoric, atmosferei generale, rasiste, din Europa de la acea vreme, ori oamenilor – conducătorul statului, mareșalul Ion Antonescu, vicepremierul Mihai Antonescu, comandantul Jandarmeriei, generalul Constantin Z. Vasiliu, guvernatorul Transnistriei, Gheorghe Alexianu, cei care au fost acuzați de crime de război, între care s-a regăsit și deportarea romilor, la ”Procesul mării trădări naționale” din 1946, condamnați și executați (și) pentru acestea; sau a fost de natură structurală, înțelegându-i prin aceasta pe cei care trebuiau să pună în practică măsurile luate – corpul jandarmeriei, poliției, cel funcționăresc/birocratic. O altă chestiune se referă la existența sau inexistența unui substrat rasist în decizie, implementarea sa și după. Totodată, va urmări dacă pentru această politică publică mareșalul Antonescu a luat în considerare o nevoie, a analizat oportunitatea, a avut vreo proiecție (ceea ce azi numim studiu de impact), în timpul elaborării s-a consultat cu cineva, a identificat metodele, mijloacele, actorii implicați, în timpul implementării a decis măsuri de ajustare, eventual împreună cu cei implicați, în fine, o evaluare - dacă a fost, ca politică publică, un succes sau un eșec, raportat la obiectivele inițiale. Problema intenției rămâne centrală în analiza deportării romilor de către autoritățile românești – a fost o politică publică eșuată, cu rezultate dezastruoase în plan uman, o măsură de purificare etnică sau genocid?

⁸ Vezi în acest sens declarațiile de la interogatoriu și memoriul depus ulterior, în Marcel-Dumitru Ciucă, *Procesul mareșalului Antonescu. Documente*, vol. I și II, Editura Saeculum I.O., Editura Europa Nova, București, 1995.

Ipoteza principală de la care s-a pornit în această cercetare este că a existat un model al politicilor pe baze rasiale și în măsura deportării romilor în Transnistria, ea nefiind cu nimic originală față de ceea ce s-a întâmplat în alte teritorii aflate sub influența Germaniei naziste⁹. Pe parcursul tezei, am verificat acuzația acuzatorului-șef public Vasile Stoican din *Procesul marei trădări naționale*, care a imputat guvernului Antonescu ”crime înfiorătoare pe care le-ați făcut la ordinul lui Hitler, din proprie inițiativă, sau după exemplul și sugestiile barbariei hitleriste”¹⁰, subliniind ”câtă identitate de proceduri, câtă identitate de concepție criminală între acești criminali și stăpânii lor hitleriști”¹¹. Următoarele ipoteze care au fost analizate sunt împrumutate din declarațiile mareșalului Ion Antonescu. Astfel, a doua ipoteză de lucru se referă la ce a determinat măsura deportării, premisa de la care am pornit fiind dorința asigurării ordinii publice în timp de război, invocată tot timpul de mareșal, dar și structura coercitivă a statului și a Conducătorului însuși¹². În fine, ultima ipoteză vine din rezoluția pusă de Ion Antonescu pe un memoriu care semnală trimiterea abuzivă a romilor în Transnistria, referitoare la ”opera nefastă a Jandarmeriei, care nu a executat cu bunăcredință” ordinul său. Ca urmare, lucrarea va analiza dacă implementarea acestei politici publice a fost defectuoasă din motive care țin de un corp de Poliție și Jandarmerie și un aparat birocratic slab pregătit din punct de vedere democratic¹³, pe alocuri rasist și chiar rău-voitor și ca atare predispus la abuzuri.

⁹ Am plecat de la precedent – trimiterea a peste 5.000 de romi în ghetoul din Łódź de către Germania nazistă în noiembrie 1941 și mortalitatea mare înregistrată în rândul celor deportați (peste 700, în câteva săptămâni), din cauza condițiilor mizere și a tifosului, până la lichidarea lagărului și transferul supraviețuitorilor la Chelmno, în ianuarie 1942. Vezi în acest sens A. Galinski, ”Il campo nazista per Zingari a Łódź”, în *Lacio Drom*, n. 2-3, 1984, pp. 21-29.

¹⁰ *** *Procesul marei trădări naționale. Stenograma desbaterilor dela Tribunalul Poporului asupra Guvernului Antonescu*, Editura Eminescu, 1946, p. 304.

¹¹ *Ibidem*.

¹² Referindu-se la situația din provincia Transnistria, unde, conform generalului Constantin Vasiliu, ”așezarea polițienească nu era terminată”, mareșalul Ion Antonescu i-a indicat acestuia, într-o ședință a Consiliului pentru Afaceri Interne din 25 noiembrie 1941 ca acolo să aplice ”principiul pumnului” – vezi ed. Marcel-Dumitru Ciucă, Maria Ignat, *Stenogramele ședințelor Consiliului de Miniștri. Guvernarea Ion Antonescu*, vol. V, Arhivele Naționale ale României, București, 2001, p. 201.

¹³ Acest aspect este sesizat atât de Francisco Veiga (*Istoria Gărzii de Fier, 1919-1941. Mistica ultranaționalismului*, Editura Humanitas, 1995) cât și de Armin Heinen (*Legiunea ”Arhanghelului Mihail”. Mișcare socială și organizație politică. O contribuție la problema fascismului internațional*, ed. a II-a, Editura Humanitas, București, 2006). Dacă primul descrie România de la acea dată ca o țară unde forțele polițienești operau arestări abuzive destul de frecvent – ”Brutalitatea polițienească, fără nicio deosebire, împotriva oricărui posibil dușman al ordinii publice stabilită era o practică foarte răspândită în statul roman și în altele asemănătoare din toată Europa, în care regimul liberal-burghez nu era sprijinit de un amplu consens social: așa se întâmpla în Spania, în Portugalia sau în Italia, în aceeași perioadă. (...) bătaia, arestările arbitrare, traficul de influență și corupția de tot felul erau probleme de rutină” (p. 78), cel de al doilea este și mai explicit când vorbește despre ”despoticii atașați de poliție” și de

Având în vedere complexitatea temei, abordarea propusă este multidisciplinară. Astfel, am apelat la metode precum care țin de istorie precum cercetarea izvoarelor, prin analiza unor documente de arhivă conținând ordine, dispoziții ale organelor superioare de stat, stenograme ale ședințelor prezidate de Ion Antonescu, statistici, rapoarte, diverse comunicări birocratice referitoare la deportarea romilor în Transnistria, dar și din domenii ale științelor sociale. În studiul de caz Dosarul "Vagabonzi", am urmărit comparativ modul de acțiune al organelor însărcinate cu îndeplinirea măsurii din cadrul Ministerului de Interne, concentrând în analiza comparativă pe modul de funcționare a aparatului polițienesc și birocratic în implementarea unei măsuri îndreptate împotriva altei categorii considerate indezirabile în epocă. În cel de al doilea studiu de caz, privind romii în Italia fascistă, am integrat o analiză comparativă a măsurilor luate împotriva romilor în cele două țări. Ne-au interesat nu atât cantitativ cazurile celor supuși persecuțiilor (nici nu există termen de comparație între Italia fascistă și România lui Antonescu în ce privește numărul de romi existenți - și nici numărul de victime), ci motivația măsurilor luate contra lor și regimul impus - cum au trăit efectiv aceștia în lagărele italiene și respectiv deportații în Transnistria - și de asemenea argumentarea teoretică. Astfel, am comparat ce spuneau teoriile rasiale ale vremii despre romi și motivarea măsurilor luate împotriva acestora, în cele două țări. Totodată, am apelat la o metodă din domeniul comunicării - analiza de discurs a documentelor - comparând suportul teoretic al rasismului cu ceea ce am numi "factorul uman", adică ce apare în documentele birocratice emise de cei care trebuiau să implementeze operațiunea și din declarațiile Conducătorului. În analiza de discurs, am recurs în câteva rânduri și la o analiză cantitativă, în care am contorizat frecvența unor cuvinte-cheie.

Între sursele inedite, utilizate pentru studiile de caz comparative, se numără documente de la Arhivele Militare ale României de la Pitești, unele dintre acestea desecretizate și expertizate la cerere, care sunt relevante pentru contextul general al epocii, dar și pentru măsura deportării

intervențiile polițienești. Între cazurile concrete se numără bătaia unui cetățean de către poliție, la comanda unui general pe care îl deranjase, relatată de un ziarist german (p. 40), un raport din februarie 1933 al ministrului de Interne Armand Călinescu, privind distrugerea unei case, la Iași, de către "bandiți" incitați și conduși în acțiunea lor de preoți, "în prezența unui prim-procuror, a comandantului poliției, a întregului aparat al poliției și a unui căpitan de jandarmerie" (p. 219). Potrivit autorului citat, "o prăpastie adâncă îi despărțea pe deținătorii puterii sociale de poporul simplu" (p.40). Depoziția liderului țărănist Iuliu Maniu, făcută sub jurământ, în procesul lui Ion Zelea Codreanu din 1938 întărește această idee: "Domnilor, în adevăr, partidele politice, în afară de alegerile din 1928 și 1932, pe care le-a făcut partidul nostru, au stat în fața tristei situațiuni de a fi folosit organele de Siguranță, de Stat, jandarmerie, poliție, pentru interesele electorale de partid" (Liviu Vălenaș, *Cartea Neagră a României 1940-1948*, București, Editura Vestala, 2006, p. 33).

romilor, utile și în ce privește analiza comparativă, a măsurilor care au privit o altă categorie, socială, vizată în acei ani – așa-numiții ”vagabonzi”. În Italia, am consultat documente de la Arhivele Militare (Archivio dell’Ufficio Storico della Stato Maggiore dell’Esercito Italiano - AUSSME) din Roma, precum și de la Arhivele de stat din Pescara și de la Fundația ex-Campo Fossoli din Carpi, relevante pentru subiectul persecuției romilor în perioada fascistă, mai ales spre sfârșitul celui de Al Doilea Război Mondial. În cea de a treia arhivă amintită, interesul principal a fost pentru articole din colecția revistei dedicate *Lacio Drom* (“*Drum bun*”, în limba romani), coordonată de Mirella Karpati, care a militat în toată perioada de după Al Doilea Război Mondial pentru cunoașterea suferințelor romilor, contribuind la recunoașterea Holocaustului și în cazul lor. Revista a găzduit zeci de titluri referitoare la Porrajmos, mărturii referitoare la politicile rasiale implementate în perioada respectivă și suportul lor ideologic, ale unor supraviețuitori, printre care românii Petre Rădiță, în 1966¹⁴, și Ion Cioabă, în 1984, în care au descris experiența deportării în Transnistria - cea din urmă însoțită de o cerere către Papă de a sprijini eforturile Uniunii Mondiale a Romilor pentru obținerea de despăgubiri¹⁵.

O parte dintre sursele arhivistice utilizate, în special cele de la Arhivele Naționale Centrale ale României (ANIC) de la București - Fondul Inspectoratului General al Jandarmeriei, Fondul Direcția Generală a Poliției și cel al Consiliului de Miniștri, au mai apărut în lucrări ale unor cercetători ai perioadei. Pentru a înțelege concepția “politicilor de populație” aplicate în România, am consultat documentele de arhivă din fondul Sabin Mănuilă, tot de la ANIC. O serie de documente din arhivele deținute de arhivele din Republica Moldova și Ucraina, care se regăsesc în *Documente privind deportarea Țigănilor în Transnistria*, din 2004, aparținându-i lui Viorel Achim, au fost identificate de acesta la United States Holocaust Memorial Museum Archives (USHMMA). Microfilmele acestor acte oferă o imagine detaliată a regimului romilor în toată perioada în care au fost supuși deportării - două volume de documente, în peste 800 de pagini, legate de acest subiect. Intervenția cercetătorului este minimală, în studiul introductiv, dedicat deportării romilor în Transnistria, el opinând că măsura a fost în întregime opera mareșalului Antonescu, că a fost mai puțin severă decât cea aplicată evreilor și că este discutabil dacă a fost sau nu o politică rasială; dar cu siguranță, dat fiind că s-a soldat cu moartea a mii de oameni, ea se înscrie în rândul Holocaustului. Sunt prezentate documente care să ilustreze nu

¹⁴ Petre Rădiță, “La tragedia degli Zingari rumeni durante la guerra”, în *Lacio Drom*, n. 2, 1966 pp. 9-11.

¹⁵ Joan Cioabă, “Il genocidio in Romania: una testimonianza”, în *Lacio Drom*, n. 2-3, 1984, pp. 54-56.

doar deportarea propriu-zisă, în contextul mai larg al deportărilor în Transnistria, ci și modul în care se luau / construiau / implementau deciziile în acest sens, potrivit mărturisirii autorului¹⁶, provenite din arhive atât din România (unele accesibile la Arhivele Naționale din București, altele - precum fondurile provenite de la SRI și Ministerul Apărării Naționale - mai puțin, dar și din unele județe), cât și din Republica Moldova (Arhivele de Stat ale Moldovei), Ucraina (Odesskij Oblastnyij Archiv și Nikolaevskij Oblastnyij Archiv) și Statele Unite ale Americii – United States Holocaust Memorial Museum Archives - Muzeul Holocaustului. Alte documente din arhivele din Ucraina, dar și din Israel, USHMM etc. referitoare la deportarea romilor în Transnistria se regăsesc și în lucrări ale lui Radu Ioanid, *Holocaustul din România. Distrugerea evreilor și Țiganilor sub regimul Antonescu, 1940-1944* (apărută în 2000 în Statele Unite și în 2006 în România) și Jean Ancel, *Transnistria* (1998).

În ce privește volumele de documente utilizate, se remarcă cele publicate în 2002 de Lucian Nastasă și Andrea Varga, *Minorități etnoculturale. Mărturii documentare. Țiganii din România (1919-1944)*, documentele – majoritatea cu caracter birocratic – fiind relevante pentru contextul în care s-a implementat această politică publică în România referitoare la romi, dar arătând și raportarea autorităților la “problema Țiganilor”¹⁷, în intervalul de dinaintea, din timpul și după deportarea romilor în Transnistria. Lucrarea publicată de Radu Ioanid, Michelle Kelso, Luminița Cioabă, *Tragedia romilor deportați în Transnistria: 1942-1945: mărturii și documente* (Editura Polirom, Iași, 2009) întregeste tabloul prin mărturiile supraviețuitorilor romi, o altă parte fiind dedicată documentelor de arhivă în ce privește acest subiect – adrese, ordine, corespondență birocratică cu studii, note informative, mare parte deja publicate, cu un studiu introductiv semnat de Radu Ioanid, care rezumă scrierile pe această temă publicate în Statele Unite și ulterior în România. O contribuție importantă legată de subiectul Holocaustului romilor din România este și *Raportul final* al Comisiei Internaționale pentru Studierea Holocaustului din România (Comisia Elie Wiesel), publicat de Editura Polirom din Iași în 2004, care dedică două capitole acestui subiect – “Deportarea romilor și tratamentul lor în Transnistria” și respectiv “Rolul lui Ion Antonescu în planificarea și implementarea politicilor antisemite și anti-rome ale

¹⁶ Viorel Achim, *Documente privind deportarea Țiganilor în Transnistria*, Editura Enciclopedică, București, 2004, vol. I, p. XLIII.

¹⁷ Ion Antonescu s-a referit la procesul la “problema Țiganilor”, chestionat fiind cu privire la deportarea a 26.000 dintre aceștia în Transnistria – vezi ed. Marcel-Dumitru Ciucă, *Procesul mareșalului Antonescu. Documente*, București, Editura Saeculum I.O și Editura Europa Nova, 1995, vol. I, p. 245.

statului român”. O altă culegere de documente, apărută recent sub titlul *Romii și regimul comunist din România. Marginalizare, integrare și opoziție*, aparținându-i cercetătoarei Mihaela Marin, oferă documente aflate în arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității, între care se regăsesc unele care reflectă demersurile pentru obținerea de despăgubiri pentru victimele romilor deportați din Transnistria.

În demersul nostru, am apelat la *Stenogramele ședințelor Consiliului de Miniștri. Guvernarea Ion Antonescu*, publicate de Arhivele Naționale ale României, ediție de documente întocmită de Marcel-Dumitru Ciucă, și de asemenea la volumele *Procesul mareșalului Antonescu. Documente*, publicate de același Marcel-Dumitru Ciucă în 1995, textele fiind transcrise direct după înregistrarea “pe plăci” a procesului, demers-replică la scopurile propagandistice ale *Procesului mării trădări naționale. Stenograma dezbaterilor de la Tribunalul Poporului asupra Guvernului Antonescu*, publicat în 1946, care a fost de asemenea consultat.

Lucrarea este structurată în opt capitole, dintre care unele au fost prezentate, parțial, în cadrul unor reuniuni științifice. Primul capitol, introductiv, trece în revistă relevanța temei și motivația, cu un accent pe evoluția internațională în ce privește abordarea “problemei țigănești”, relevanța crescândă a acestui subiect în zilele noastre; de asemenea, întrebările și ipotezele de lucru, metodologia și sursele bibliografice.

Cel de al doilea capitol este dedicat delimitărilor conceptuale. În economia acestuia, câte un subcapitol a fost alocat pentru lămurirea folosirii termenilor de Holocaust, Porrajmos, Samudaripen în legătură cu persecuția romilor în timpul celui de Al Doilea Război Mondial, inclusiv în România, respectiv pentru discuția referitoare la abordarea măsurii deportării romilor în Transnistria ca purificare etnică sau genocid, cu definițiile aferente. Un alt treilea subcapitol analizează “politicile de populație”, așa cum apar ele în viziunea lui Sabin Mănuilă, principalul colaborator al mareșalului Ion Antonescu în ce privește acest domeniu, și evoluția acesteia, în raport cu “problema rasei”.

Cel de al treilea capitol tratează “problema țigănească” în România interbelică, fiind structurat în patru subcapitole. În “<Problema evreiască> și <Problema țigănească>. Cazul european și cazul românesc”, am descris atmosfera interbelică, raportarea opiniei publice și

clasei politice la cele două etnii, în mod comparativ. În “Romii în viața socială, culturală și economică a României” am urmărit evoluțiile de la dezrobirea romilor din România la emanciparea și asimilarea lor din perioada interbelică, cu remarcă deplasării percepției romilor spre “vagabonzi”. În “Teorii rasiale în România interbelică”, am luat în discuție teoriile referitoare la evrei și respectiv la romi, “modelele primare” naziste și reflectarea lor românească, inclusiv aderența acestora la public, discuțiile din mediul intelectual, raportarea decidenților la ele, precum și “soluțiile” indicate și respectiv aplicate, cu accent pe cazul romilor. În ultimul subcapitol, “Regimul Antonescu și problema romilor. A existat nevoia unei politici privitoare la romi?” am realizat o primă analiză din prisma politicii publice, confruntând posibilele motivații ale măsurii deportării romilor în Transnistria.

Cel de al patrulea capitol analizează deportarea romilor în Transnistria ca politică publică. Primele două subcapitole - “O problemă cantitativă: recensarea romilor și numărul de deportați” și respectiv “O problemă calitativă: motivarea deportării și categoriile celor deportați” - sunt complementare, analiza luând în calcul erorile înregistrate, frecvente atât în ce privește raportările, cât și persoanele care au fost trimise efectiv în Transnistria. Acestea au determinat perturbări atât pe front - unde romii ieșeau zilnic la raport să spună că au aflat că familiile lor au fost deportate și să ceară permisiunea să plece în căutarea lor, timp de câteva săptămâni conducerea Armatei cerând indicații cum să procedeze și indicând și alte implicații (posibile dezertări, faptul că din cauza situației “toți au devenit suspecți”) - dar și în viața civilă. Am arătat situația romilor trimiși în Transnistria, regimul pe care l-au găsit și problemele pe care deportarea lor le-a creat acolo, reflectate în documente ale autorităților; dar și cea a romilor rămași în România, discuțiile apărute în legătură cu măsura, diferite ca specific în Vechiul Regat și respectiv în Ardeal. În final, am alocat un subcapitol pentru considerații privind implementarea politicii publice, măsurile de ajustare, evaluarea sa.

Cel de al cincilea capitol este dedicat unor studii de caz - “Dosarul Vagabonzi” și “Romii în Italia fascistă”. În acestea, am căutat pattern-uri, pentru a verifica ipotezele de lucru. Astfel, în primul am urmărit modul de acțiune în implementarea măsurilor care priveau o categorie socială căreia i se reproșa același lucru ca și romilor – vagabondajul; în cel de al doilea, am comparat ideologia căreia i s-au subsumat măsurile luate împotriva romilor în Italia fascistă, mai ales în perioada în care și această țară intrase sub spectrul nazist, și regimul care le-a fost aplicat.

Al șaselea capitol vizează subiectul deportării romilor în perioada postbelică. În primul subcapitol, m-am referit la felul cum a apărut măsura “evacuării” romilor în Transnistria în cadrul procesului “Marei trădări naționale”, în rechizitoriul privind crimele împotriva umanității, marginal și în subsidiar celor privind evreii, arătând liniile de apărare ale acuzațiilor în legătură cu această măsură și analizând valabilitatea lor. Următorul subcapitol a fost dedicat luptei pentru recunoașterea “Holocaustului romilor”, în cadrul căruia au jucat un rol și activiștii romi din România; cele din urmă au vizat raportarea Papalității la acest subiect sensibil și problema compensațiilor, care ajung să fie de actualitate până chiar și în zilele noastre. Capitolele finale sunt dedicate concluziilor tezei, bibliografiei consultate în elaborarea sa, în anexe fiind publicate câteva documente – unele în premieră – folosite pentru a fundamenta ideile susținute.

VIII BIBLIOGRAFIE

Surse arhivistice

Arhivele Militare Pitești

Fondul Armata a IV-a, Marele Cartier General

Fondul Corpul VI Armată

Fondul Direcția Justiției Militare

Fondul Divizia 13 Infanterie

Fondul Marele Stat Major

Arhivele Naționale Istorice Centrale București

Fondul CC al PCR

Fondul Direcțiunea Generală a Poliției

Fondul Inspectorate Regionale de Jandarmi

Fondul Inspectoratului General al Jandarmeriei

Fondul Ministerul de Interne Cabinetul Ministrului

Fondul Președinția Consiliului de Miniștri

Fondul Sabin Mănuilă

Archivio dell'Ufficio Storico dello Stato Maggiore dell'Esercito (AUSSME) Roma

Fondo 1^DIV Comando Generale dell'Arma dei Carabinieri

Archivio di Stato Pescara

Fondo Prefettura di Pescara - Gabinetto

Fondo Questura di Pescara — Stato di Guerra

Volume de documente

*** *Procesul marei trădări naționale. Stenograma desbaterilor dela Tribunalul Poporului asupra Guvernului Antonescu*, Editura Eminescu, 1946.

Achim, Viorel (ed.), *Documente privind deportarea Țiganilor în Transnistria*, vol. I și II, București, Editura Enciclopedică, 2004.

Arimia, Vasile, Ardeleanu, Ion, Lache, Ștefan (ed.), *Antonescu - Hitler. Corespondență și întâlniri inedite (1940-1944)*, București, Editura Cozia, 1991.

Arimia, Vasile, Ardeleanu, Ion (ed.), *Mareșalul Antonescu. Secretele guvernării. Rezoluții ale Conducătorului Statului (septembrie 1940-august 1944)*, București, Editura "Românul", 1992.

Buzatu, Gheorghe (ed.), *Istorie interzisă*, Craiova, Editura Curierul Doljean, 1990.

Buzatu, Gheorghe, Cheptea, Stela, Cîrstea, Marusia (ed.), *Pace și război (1940-1944), Jurnalul mareșalului Ion Antonescu*, vol. I, Iași, Casa editorială Demiurg, 2008.

Ciucă, Marcel-Dumitru (ed.), *Procesul mareșalului Antonescu. Documente*, vol. I și II, București, Editura Saeculum I.O și Editura Europa Nova, 1995.

Ciucă, Marcel-Dumitru, Ignat, Maria, Teodorescu, Aurelian (ed.), *Stenogramele ședințelor Consiliului de Miniștri. Guvernarea Ion Antonescu*, București, Arhivele Naționale ale României, vol. I-XI, 1997-2008.

Drăgan, Iosif Constantin (ed.), *Antonescu, Mareșalul României și războaiele de reîntregire*, Centrul European de Cercetări Istorice Veneția, ed. Nagard, 1986.

Marin, Manuela (ed.), *Romii și regimul comunist din România. Marginalizare, integrare și opoziție*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2017, volumele I și II.

Nastasă, Lucian, Varga, Andrea (ed.), *Minorități etnoculturale. Mărturii documentare. Țiganii din România (1919-1944)*, Cluj-Napoca, Fundația Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală, 2001.

Volume

*** *Protocoloalele înțelepților Sionului cu o introducere de Roger Lambelin* (ediția în limba română, tradusă de Ion Moța), tiparul și editura Libertatea Orăștie, 1923.

Achim, Viorel, *Țiganii în istoria României*, București, Editura Enciclopedică, 1998.

Achim, Viorel, Iordachi, Constantin (coord.), *România și Transnistria: Problema Holocaustului*, București, Editura Curtea Veche, 2004.

Ancel, Jean, *Transnistria*, vol. I și II, București, Editura Atlas, 1998.

Alecsandri, Vasile, *Dridri*, București, Editura Minerva, 1987.

ANFP, *Manual curs Politici Publice*, elaborat în cadrul proiectului „Creșterea capacității funcționarilor publici din Ministerul Apărării Naționale și Agenției Naționale a Funcționarilor Publici de a gestiona procesele de management strategic instituțional și de proiect, în contextul dezvoltării și întăririi rolului funcției publice”, cod SMIS nr. 22857, 2011-2012.

Berman, Paul, *Teroare și liberalism*, București, Editura Curtea Veche, 2005.

Boursier, Giovanna, "Gli Zingari nell' Italia fascista", în *Italia Romani*, a cura di Leonardo Piasere, vol. II, Roma, ed. CISU (Centro di Informazione e Stampa Universitaria), 1999.

Bravi, Luca, *Altre tracce sul sentiero per Auschwitz. Il genocidio dei Rom sotto il Terzo Reich*, Roma, ed. CISU (Centro di Informazione e Stampa Universitaria), 2002.

Bravi, Luca, Bassoli, Matteo, *Il Porrajmos in Italia*, Città di Castello, Casa editrice Emil di Odoya, 2013.

Bucur, Maria, *Eugenie și modernizare în România interbelică*, Iași, Editura Polirom, 2005.

Butaru, Lucian, *Rasism românesc: componenta rasială a discursului antisemit din România până la Al Doilea Război Mondial*, Cluj-Napoca, Editura Fundației pentru Studii Europene, 2010.

Capogreco, Carlo Spartaco, *I campi del duce*, Einaudi, Torino, 2004.

Cioabă, Luminița Mihai, *Lacrimi române=Romane asva*, București, Editura Ro Media, 2006.

Chiriac, Bogdan, *The "Retrial" of Marshal Ion Antonescu in Post-Communist Romanian Historiography*, Budapest, Central European University, May 2008.

Coja, Ion, *Holocaust în România?*, București, Editura Kogaion, 2002.

Comisia Internațională pentru Studierea Holocaustului în România, *Raport final*, Iași, Editura Polirom, 2004.

Crainic, Nichifor, *Ortodoxie și etnocrație*, București, Editura Cugetarea, [193-].

Crișan, Nicolae, *Țigani. Mit și realitate*, București, Editura Albatros, 1999.

Crowe, David, Kolsti, John (ed.), *The Gypsies of Eastern Europe*, M. E. Sharpe Inc, New York, 1991.

Dallin, Alexander, *Odessa, 1941-1944. A Case Study of Soviet Territory Under Foreign Rule*, Iași –Oxford-Portland: Center for Romanian Studies, 1998.

Demeter M. Attila *Naționalism, multiculturalism, minorități naționale*, Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, Cluj-Napoca, 2012.

Drăgan, Iosif Constantin, *Antonescu, Mareșalul României și războaiele de reîntregire*, Centrul European de Cercetări Istorice, Veneția, Ed. Nagard, 1986.

- Duroselle, Jean-Baptiste, *Istoria relațiilor internaționale 1919-1947*, vol. I, București Editura Științelor Sociale și Politice, 2006.
- Fings, Karola, *De la "știința" rasială la lagărele de exterminare : rromii în perioada regimului nazist*, București, Editura Alternative, 1998.
- Fraser, Angus, *Țiganii: originile, migrația și prezența lor în Europa*, București, Editura Humanitas, 2017.
- Furtună, Adrian-Nicolae, *Rromii din România și Holocaustul: Istorie, teorie, cultură*, Editura Dykhta! Publishing House, Popești Leordeni, 2018.
- Gentile, Emilio, *La religioni della politica. Fra democrazie e totalitarismi*, Bari, Editori Laterza, 2007.
- Germinario, Francesco, *Fascismo e antisemitismo (Progetto razziale e ideologia totalitaria)*, Bari, Editori Laterza, 2009.
- Galton, Francis, *Hereditary Genius. An Inquiry into its Law and Consequences*, Macmillan and co. and New York, London, 1892.
- Gobineau, Joseph Arthur, *The Inequality of Human Races*, London, William Heinemann, 1915.
- Heinen, Armin, *Legiunea "Arhanghelului Mihail". Mișcare socială și organizație politică. O contribuție la problema fascismului internațional*, ed. a II-a, București, Editura Humanitas, 2006.
- Heinen, Armin, *România, Holocaustul și logica violenței*, Iași, Editura Universității "Alexandru Ioan Cuza" Iași, 2011.
- Heydecker, Joe, Leeb, Johannes, *Procesul de la Nürnberg*, București, Editura Politică, 1983.
- Hillgruber, Andreas, *Hitler, Regele Carol și Mareșalul Antonescu*, București, Editura Humanitas, 2007.
- Ioanid, Radu, *Evreii sub regimul Antonescu*, București, Editura Hasefer, 1997.
- Ioanid, Radu, *Holocaustul din România. Distrugerea evreilor și țiganilor sub regimul Antonescu, 1940-1944*, București, Editura Hasefer, 2006.
- Ioanid, Radu, Kelso, Michelle, Cioabă, Luminița, *Tragedia romilor deportați în Transnistria: 1942-1945: mărturii și documente*, Iași, Editura Polirom, 2009.
- Ionescu, Cristian, *Post-scriptum la Nürnberg*, București, Editura Politică, 1989.
- Ionescu, Vasile, Neacșu, Mihai, Costache, Nora, Furtună, Adrian-Nicolae, *O Samudaripen. Holocaustul romilor România. Deportarea romilor în Transnistria. Mărturii – documente*, București, Centrul Național de Cultură a Romilor, 2017.
- Isaac, Jules, *Geneza antisemitismului*, București, Editura Hasefer, 2014.

- Jones, Adam, *Genocide: A Comprehensive Introduction*, Routledge, London and New York, 2006.
- Kenrick, Donald, Puxon, Grattan, *The Destiny of Europa's Gypsies*, New York, Basic Books, Inc. Publishers, 1972.
- Kertzer, David I., *Papa și Mussolini. Istoria secretă a Papei Pius al XI-lea și evoluția fascismului în Europa*, București, Editura Rao, 2015.
- Kissinger, Henri, *Diplomația*, București, Editura All, 2007, 2008.
- Lecca, Radu, *Eu i-am salvat pe evreii din România*, București, Editura Roza vânturilor, 1994.
- Lemkin, Raphael, *Axis Rule in Occupied Europe: Laws of Occupation Analysis of Government, Proposal for Redress*, Washington, D.C., Carnegie Endowment for International Peace, 1944.
- Levi, Primo, *Mai este oare acesta un om*, Iași, Editura Polirom, 2004.
- Livezeanu, Irina, *Cultură și naționalism în România Mare 1918-1930*, București, Editura Humanitas, 1998.
- Lombroso, Cesare, *L'Uomo delinquente. In rapport all'antropologia, alla giurisprudenza e alle altre discipline, carcerarie*, Torino, 1878, reprodus de e-book Project Gutenberg, <https://www.gutenberg.org/files/59298/59298-h/59298-h.htm>
- Maria, Regină a României, *Țara Mea*, București, 1916.
- Maryks, Robert Aleksander, *The Jesuit Order as a Synagogue of Jews: Jesuits of Jewish Ancestry and Purity-of-Blood Laws in the Early Society of Jesus*, Brill, 2010.
- Masserini, Annamaria, *Storia dei Nomadi: La persecuzione degli zingari nel 20. Secolo*, Padova, Edizione GB, 1990.
- Medan, Diana, *Psihologia negativă. Antisemitismul*, București, Editura Hasefer, 2015.
- Motta, Giuseppe, *Robie. La Schiavitù dei Rom in Vallachia e Moldavia*, Roma, Aracne Editrice, 2013.
- Narciso, Loredana, *La maschera e il pregiudicio Storia degli Zingari*, Roma, Editore Melusina, 1990.
- Nastasă-Matei, Irina, *Educație, politică și propagandă. Studenți români în Germania nazistă*, Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană; București, Eikon, 2016.
- Novitch, Myriam, *Le genocides des Tziganes sous le regime Nazi*, Paris, Imprimerie Montbrun, 1968.
- Oișteanu, Andrei, *Imaginea evreului în cultura română*, Iași, Editura Polirom, 2012.
- Olivera, Martin, *Romanes. Tradiția integrării la romii gabori din Transilvania*, Cluj-Napoca, Institutul pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, 2012.

- Quétel, Claude, *Totul despre Mein Kampf*, București, Editura Niculescu, 2018.
- Petcuț, Petre, *Rromii. Sclavie și libertate. Constituirea și emanciparea unei noi categorii etnice și sociale la nord de Dunăre 1370-1914*, București, Centrul Național de Cultură a Romilor, 2016.
- Pistecchia, Alessandro, *I rom di Romania*, Roma, Edizioni Nouva Cultura, 2010.
- Președinția Consiliului de Miniștri, *Pe marginea prăpastiei*, vol. II, București, Editura Scripta, 1992.
- Rose, Romani, *The National-Socialist Genocide of the Sinti and Roma, Catalogue of the permanent Exhibition in the State Museum of Auschwitz*, Heidelberg, 2003.
- (coord.) Rotman, Liviu, *Demnitate în vremuri de restriște*, București, Editura Hasefer, 2008.
- Sala, Gabriel, *Romii în vâltoarea istoriei*, 2015.
- Sandu, Mariana, *Romii din România: repere prin istorie*, București, Editura Vanemonde, 2005.
- Sarău, Gheorghe, *Floarea romă = I rromani luludi: 55 de exponenți rromi din România, decedați după 1989*, București, Editura Vanemonde, 2016.
- Schaferman, S., "Românii, Antonescu și evreii", în (ed.) Teșu Solomonovici, *Mareșalul Antonescu. Erou, martir sau criminal de război? Un colocviu istoric virtual*, București, Editura Teșu, 2007.
- Snyder, Timothy, *Pământul negru. Holocaustul ca istorie și avertisment*, București, Editura Humanitas, 2018.
- Solomonovici, Teșu, *Mareșalul Ion Antonescu. O biografie*, București, Editura Teșu, 2011.
- Solonari, Vladimir, *Purificarea națiunii. Dislocări forțate de populație și epurări etnice în România lui Ion Antonescu, 1940-1944*, Iași, Editura Polirom, 2015.
- Stancu, Zaharia, *Șatra*, București, Editura Litera, 2010.
- Stoenescu, Alex Mihai, *Armata, mareșalul și evreii*, Editura Rao, București, 2010.
- Stoenescu, Alex Mihai, *Țigani din Europa și din România. Studiu imagologic*, București, Editura RAO, 2015.
- Turda, Marius, *Eugenism și antropologie rasială în România 1874-1944*, București: Cuvântul; Editura Muzeului Literaturii Române, 2008.
- UNESCO, *Rasismul în fața științei*, București, Editura Politică, 1982.
- Vălenaș, Liviu, *Cartea neagră a României 1940-1948*, București, Editura Vestala, 2006.
- Veiga, Francisco, *Istoria Gărzii de Fier, 1919-1941. Mistica ultranaționalismului*, București, Editura Humanitas, 1995.
- Viaggio, Giorgio, *Storia degli Zingari in Italia*, Centro Studi Zingari, Roma, Anicia, 1997.

Vitale, T. (a cura di), *Politiche possibili. Abitare le città con i rom e con i sinti*, Carocci, Roma, 2009.

Volovici, Leon, *Ideologia naționalistă și „problema evreiască” în România anilor '30*, București, Editura Humanitas, 1995.

Zăloagă, Marian, *Romii în cultura săsească în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea*, Cluj-Napoca, Institutul pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, 2015.

Publicații

Monitorul Oficial al României

Colecția revistei *Lacio Drom*, editată de Centro Studi Zingari, 1965-1997.

Articole științifice

Viorel Achim, "The Communist authorities' refusal to recognize the Roma as a national minority. A moment in the history of the Roma in Romania 1948-1949", în *Baltic Wolds, Romani Studies in the Balkan Area: Roots, Barriers & ways forward*, vol. XI:2-3, September 2018.

Achim, Viorel, *Schimbul de populație în viziunea lui Sabin Manuilă*, în *Revista istorică*, 13, nr. 5-6, 2002.

Achim, Viorel, *La déportation des Romes in Transnistrie, les données principales*, în *Revue Etudes Tsiganes*, 56-57, 2016.

Aizenstadt Leistenschneider, Naiman Alexander, *Origen y Evolución del Concepto de Genocidio*, în *Revista de la Facultad de Derecho, Universidad Francisco Marroquín*, 25, 2007.

Anăstăsoaie, Marian Viorel, *Roma / Gypsies in the History of Romania: An Old Challenge for Romanian Historiography*, în *Romanian Journal of Society and Politics*, nr. 3, 2003.

Bravi, Luca, "La <questione zingari> nell'Italia fascista. La costruzione culturale di una categoria razziale", în T. Vitale (a cura di), *Politiche possibili. Abitare le città con i rom e con i sinti*, Carocci, Roma, 2009.

Blum, Rony, Stanton, Gregory H., Sagi, Shira, Richter, Elihu D., "<Ethnic cleansing> bleaches the atrocities of genocide", în *European Journal of Public Health*, Volume 18, Issue 2, April 2008.

Bunescu, Ioana, "Roma in Europe", în Manuela Marin, *Romii și regimul comunist din România. Marginalizare, integrare și opoziție*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2017.

Cioaba, Joan, "Il genocidio in Romania: una testimonianza", în *Lacio Drom*, n. 2-3, 1984.

Conversi, Daniele, "Genocide, Ethnic Cleansing and Nationalism" în *The Sage Handbook of Nation and Nationalism*, edited by Gerard Delanty and Krishan Kumar, London, Sage Publications, 2006.

Dumitru, Diana "Vecini în vremuri de restriște: atitudini față de evrei în Basarabia și Transnistria în 1941-1944", în Dumitru, Diana, Cașu, Igor, Cușco, Andrei, Negură, Petru (editori), *Al Doilea Război Mondial: memorie și istorie în Estul și Vestul Europei*, Chișinău, Editura Cartier, 2012.

Făcăoaru, Iordache, "Amestecul rasial și etnic în România", în *Buletinul eugenic și biopolitic*, editat de Subsecția eugenică și biopolitică a "Astrei" și de Institutul de Igienă și Igienă Socială Cluj, IX, 1938.

Florian, Alexandru, „Memoria publică a Holocaustului în postcomunism”, în *Revista Polis*, Volumul IV, Nr. 1(11), 2016.

Galinski, A. "Il campo nazista per Zingari a Lodz", în *Lacio Drom*, n. 2-3, 1984.

Hancock, Ian, "Antiziganism – What's in a Word?", în Jan Selling, Markus End, Hristo Kyuchukov, Pia Laskar and Bill Templer(ed.), *Proceedings from the Uppsala International Conference on the Discrimination, Marginalization and Persecution of Roma, 23-25 October 2013*, Cambridge Scholars Publishing, Uppsala, 2013.

Harff, Barbara, "No Lessons Learned from the Holocausts? Assessing Risks of Genocide and Political Mass Murders since 1955", în *American Political Science Review*, vol. 97, no. 1, February 2003.

Hodor, Mădălin, *Securitatea și problema despăgubirilor de război*, partea I, a II-a și a III-a, publicate în *Revista 22*, mai-iunie 2015.

Kakar, Hassan M., "The Story of Genocide in Afghanistan", în *Soviet Invasion and the Afghan Response 1979-1982*, University of California Press, 1995, accesibil la adresa <http://ark.cdlib.org/ark:/13030/ft7b69p12h/>, accesat în 14.08.2019.

Kaplan, Robert D., "The Antonescu Paradox", în *Europe's Shadow: Two Cold Wars and a Thirty-Year Journey Through Romania and Beyond Hardcover*, Random House Publishing, New York, 2016.

Karpati, Mirella, "Una storia di diritti negate", în *Lacio Drom*, n. 3, 1996.

Karpati, Mirella, "La politica fascista verso gli Zingari in Italia", în *Lacio Drom*, n. 2-3, 1984.

Levene, Mark, "Why Is The Twentieth Century the Century of Genocide?", în *Journal of World History*, vol. 11, no. 2 (Fall 2000).

Levy, Robert, "Transnistria 1941-1942: The Romanian Mass Murder Campaigns (review)", în *Jewish Quarterly Review*, University of Pennsylvania Press, volume 98, number 3, summer 2008.

Lewy, Guenter, "Gypsies and Jews under the Nazis", în *Holocaust and Genocide Studies*, V13 N3, Winter 1999.

- Lewy, Guenter, "Himmler and the <Racially Pure Gypsies>", în *Journal of Contemporary History*, Sage Publications, London, Thousand Oaks, CA and New Delhi, vol. 34, 1999.
- Margalit, Gilad, "The uniqueness of the Nazi Persecution of the Gypsies", în *Romani Studies*, 5, Vol. 10, No. 2 (2000).
- Matei, Petre, "Romi sau țigani? Etnonimele – istoria unei neînțelegeri", în István Horváth, Lucian Nastasă (ed.), *Rom sau țigan. Dilemele unui etnonim în spațiul românesc*, Cluj-Napoca, Editura Institutului pentru Studierea Minorităților Naționale, 2012.
- Mănuilă, Sabin, „Acțiunea eugenică ca factor de politică de populație“, în *Buletin eugenic și biopolitic* 12, 1 (1941).
- Petrovic, Drazen, "Ethnic Cleaning, An Attempt of Methodology" în *European Journal of International Law*, Volume 5, Issue 3, 1 January 1994.
- Puxon, Grattan, "Forgotten Victims. Plight of the gypsies", în *Journal Patterns of Prejudice*, volume 11, 1977 – Issue 2.
- Radosav, Doru, "Holocaustul între istorie și memorie. Câteva considerații", în *Anuarul Institutului de Istorie Orală din Cluj-Napoca*, volum 7, 2006.
- Rădiță, Petre, "La tragedia degli Zingari rumeni durante la guerra", în *Lacio Drom*, n. 2, 1966.
- Schabas, William A., "Convention for the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide", în *United Nations Audiovisual Library of International Law*, United Nations, 2008.
- Schabas, William A., "<Ethnic Cleansing> and Genocide: Similarities and Distinctions", în *European Yearbook of Minority Issues Online*, vol. 3, Brill, 2003.
- Shahar, Shulamith**, "Religious, Minorities, Vagabonds, and Gypsies in Early Modern Europe", în Roni Stauber, Raphael Vago (ed.), *The Roma: A Minority in Europe: Historical, Political and Social Perspectives*, Central European University Press, Budapest, 2007.
- Snyder, Timothy, "The Next Genocide", în *The New York Times*, 12 septembrie 2015.
- Solonari, Vladimir, "A conspiracy to murder: explaining the dynamics of Romanian <policy> towards Jews in Transnistria", în *Journal of Genocide Research*, 2017.
- Thorne, M. Benjamin, "Assimilation, Invisibility, and the Eugenic Turn in the "Gypsy Question" in Romanian Society, 1938-1942", în *Romani Studies*, Liverpool University Press, volume 21, number 2, December 2011.
- Trașcă, Ottmar, "Ocuparea orașului Odessa de către armata română și măsurile adoptate față de populația evreiască, octombrie 1941-martie 1942", în *Anuarul Institutului de Istorie "G. Barițiu" din Cluj-Napoca*, tom XLVII, 2008.
- Turda, Marius, "Corpul etnic al națiunii și eugenismul românesc, 1918-1939", în Mihăilescu, Vintilă (coord.), *De ce este România astfel? Avatarurile excepționalismului românesc*, Iași, Editura Polirom, 2017.

Tyaglyy, Mikhail, "Nazi Occupation Policies and the Mass Murder of the Roma in Ukraine", în *The Nazi Genocide of the Roma. Reassessment and Commemoration*, ed. Anton Weiss-Wendt, Berghahn, New York – Oxford, 2013.

Tyaglyy, Mikhail, "Were the <Chingene'> Victims of the Holocaust? Nazi Policy toward the Crimean Roma, 1941–1944", în *Holocaust and Genocide Studies*, Volume 23, Issue 1, Spring 2009.

Turda, Marius, *Fantasies of degeneration: Some Remarks on Racial Anti-Semitism in Interwar Romania*, în *Studia Hebraica*, nr. 3, CEEOL, 2003.

Viaggio, Giorgio, "Pregiudizio-Ideologia-Discriminazione. La menzogna della razz nell'ideologia fascista", *Lacio Drom*, n. 1/1995.

Zimmermann, Michael, "Jews, Gypsies and soviet prisoners of war: comparing nazi persecutions", în Roni Stauber, Raphael Vago (ed.), *The Roma: A Minority in Europe: Historical, Political and Social Perspectives*, Central European University Press, Budapest, 2007.

Teze de doctorat

Suciu, Pavel Cristian, coord. prof.univ.dr Ion Cuceu, *Imaginea romilor în literatură*, Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca, 2010.

Surse online

Apariții în presă

Resurse asociate temei Holocaustului

Resurse asociate Vaticanului

Resurse legislative și documente emise de autorități

CUPRINS

I INTRODUCERE.....	3
II DELIMITĂRI CONCEPTUALE.....	29
II.1 Cadrul conceptual. Holocaust, Porrajmos, Samudaripen.....	29
II.2 Cadrul conceptual. Genocid, masacru, purificare etnică.....	33
II.3 Cadrul conceptual. "Politicile de populație" ale lui Sabin Mănuilă.....	53
III PROBLEMA ROMILOR ÎN ROMÂNIA INTERBELICĂ.....	73
III.1 "Problema evreiască" și "problema țigănească". Cazul european și cazul românesc.....	73
III.2 Romii în viața socială, culturală și economică a României.....	84
III.3 Teorii rasiale în România interbelică.....	94
III.4 Regimul Antonescu și "problema țigănească". A existat nevoia unei politici privitoare la romi?.....	112
IV DEPORTAREA ROMILOR ÎN TRANSNISTRIA.....	123
IV.1 O problemă cantitativă: recensarea romilor și numărul de deportați.....	123
IV.2 O problemă calitativă: motivarea deportării și categoriile celor deportați.....	129
IV.3 "În Transnistria frumoasă". Situația romilor deportați.....	149
IV.4 Situația romilor rămași în România.....	166
IV.5 Considerații privind implementarea politicii publice și măsurile de ajustare. Evaluare.....	181
V STUDII COMPARATIVE: "DOSARUL VAGABONZI" ȘI PROBLEMA ROMILOR ÎN ITALIA FASCISTĂ.....	191
V.1 "Dosarul Vagabonzi".....	191
V.2 Romii în Italia fascistă.....	208

VI SUBIECTUL DEPORTĂRII ROMILOR ÎN PERIOADA POSTBELICĂ.....	215
VI.1 Deportarea în Transnistria în cadrul proceselor pentru crime de război.....	215
VI.2 Recunoașterea Holocaustului romilor.....	225
VI.3 Problema compensațiilor.....	234
VI.4 Holocaustul romilor și Papalitatea.....	254
VII CONCLUZII.....	263
VIII BIBLIOGRAFIE	
IX ANEXE	